
А.І. Радченко

ВД "Академперіодика" НАН України

ЛЕЗО ОККАМА: ЯК ВРЯТУВАТИ ВІТЧИЗНЯНУ НАУКОВУ ПЕРІОДИКУ

doi: <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.321.022>

Викладено історію трансформації вимог до періодичних видань, які можуть бути включені до переліку наукових фахових видань від 1999 року дотепер. Висвітлено роль Національної академії наук України і Науково-видавничої ради НАН України у змінненні цих вимог. Обґрунтовано необхідність осягнення сучасних вимог до вітчизняної періодики шляхом наближення критеріїв оцінювання до світових вимог, запроваджених провідними наукометричними базами. Запропоновано застосовувати ранжування українських наукових журналів відповідно до їх представлення у наукометричних і реферативних базах.

Ключові слова: наукове періодичне видання, наукометричні бази, перелік наукових фахових видань.

Досліджуючи науково-видавничу справу Національної академії наук України й аналізуючи розвиток сфери видання наукових журналів в Україні та світі, наша група науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України дійшла висновку, що академічні журнали готові сьогодні вийти на якісно новий щабель. А саме: забезпечити, попри деякі недоліки вітчизняного законодавства в царині інтелектуальної власності, коректне спілкування з авторами і засади захисту авторського права; створювати сучасні традиційні (паперові) версії видань та їхні електронні відповідники із застосуванням найсучасніших інструментів (профілів авторів, унікальних кодів статей тощо). Наші електронні ресурси переважно відповідають світовим вимогам і придатні до опрацювання різноманітними пошуковими системами і базами даних.

То до чого ж тут лезо Оккама? Принцип логіки, сформульований середньовічним схоластом Вільгельмом з Оккама, принцип простоти, який стверджує недоцільність примноження сутностей без граничної необхідності. Цей принцип вимагає у процесі наукового моделювання обирати найпростіші моделі — саме найпростіше буде найбільш правдивим і функціональним.

Що ж саме є безпідставним примноженням сутностей у питанні про наукові періодичні видання? У першу чергу — перелік наукових фахових видань як явище та, водночас, як інструмент

контролю. Множенням сутностей і надмірним ускладненням моделі є передавання електронних версій до Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського за наявності електронних ресурсів кожного видання; реєстрація одного видання у різних експертних радах Департаменту атестації наукових кадрів з різних спеціальностей; додаткове затвердження кожного числа журналу рішеннями вчених рад наукових установ після затвердження його редакційними колегіями; створення додаткового довідкового ресурсу наукової періодици України, який міг би виконувати роль загальнодержавного каталогу наукових періодичних видань.

Не кажучи вже про те, що сам по собі Перелік наукових фахових видань укупі з вимогами до них спонукають примножувати кількість видань, а не покращувати їхню якість.

Порятунок видається простим — перестати продукувати непотрібне...

Але дозволю собі короткий історичний екскурс, який розпочну з 1999 року, коли напавду в означених тут питаннях все ще було добре. Тоді була чинною Постанова Кабінету Міністрів України від 28 червня 1997 року № 644 "Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань", і відповідно до неї Вища атестаційна комісія України розробила наказ "Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук та про їх апробацію" від 04 квітня 2000 року № 178. Цей наказ містив вимоги до наукових періодичних видань, що можуть бути включені до переліку фахових, і цих вимог було всього п'ять (п'ять докторів у редколегії, серед яких працівники установи-засновника; підписання до друку вченою радою засновника; тираж не менше 100 прим.; повне дотримання вимог держстандартів у редакційному оформленні; наявність у фондах бібліотек).

15 січня 2003 року виходить постанова Президії ВАК України № 7-05/1 і до чинних на той момент вимог додаються вимоги подавати до ВАК України для внесення до Переліку фахових видань копію Свідоцтва про державну реєстрацію ЗМІ та постійно — один примірник кожного номера журналу, а також брати до друку тільки структуровані статті з "необхідними елементами".

Невдовзі стає зрозумілим, що електронні періодичні наукові видання і друкування статей у них не регламентовані жодним чином і внесені до Переліку фахових бути не можуть, оскільки не мають Свідоцтв про державну реєстрацію ЗМІ. Тоді ВАК України спільно з МОН України і НАН України ухвалює Положення про електронні фахові видання від 30.09.2004 № 768/431/547 і на його основі наказом від 23 березня 2005 року № 149 створює "Порядок внесення електронних наукових видань до Переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних робіт" і затверджує перший їх перелік з 13 назв. У цьому ж порядку зазначено, що електронні відповідники паперових видань не потребують додаткового внесення до Переліку фахових, а посилання треба здійснювати на паперову версію. Базу усіх статей електронних видань

і безкоштовний доступ до всіх опублікованих у них статей забезпечує НБУВ, до якої інформацію необхідно надавати у правильно підготовлених *HTML* файлах. Складається враження, що це положення враховувало виключно електронні видання на спеціальних носіях, проігнорувавши існування версій он-лайн.

Минає ще три роки, усі звикають до роботи зі структурованими статтями, але 7 червня 2008 року ВАК оприлюднює два пов'язаних документи: наказ № 436/311 "Про затвердження Порядку передавання електронних копій періодичних друкованих наукових видань на зберігання до Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського" і № 437 "Про внесення змін до наказу ВАК України від 04.04.2000 № 178" (тобто "Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук та про їх апробацію").

Почну з другого з названих документів: наказ № 437 нараховує вже дев'ять вимог до наукового періодичного видання, серед яких, зокрема, вимога щодо тематичної спрямованості з певної галузі науки в межах зареєстрованої ВАК України наукової спеціальності або групи спеціальностей, а також вимога щодо наявності електронної копії фахового видання на сайті НБУВ безоплатно. Ці два положення впевнено виключають з кола фахових усі мультидисциплінарні видання, а також журнали, які мають комерційні угоди стосовно видання чи перевидання. Цей наказ ВАК ухвалює самостійно.

А от Порядок передавання електронних копій до НБУВ окремим документом надходить на погодження до НАН України і, відповідно, на розгляд до НВР НАН України. Не буду описувати усі деталі тодішніх перемовин і листування голови Науково-видавничої ради НАН України акад. НАН України Я.С. Яцківа з тодішнім головою ВАК акад. НАН України В.Ф. Мачуліним, директором НБУВ акад. НАН України О.С. Онищенком, з керівництвом Академії. Чомусь усім здавалось нормальним таке перетворення бібліотеки з осередка знань на батіг щодо колег-видавців, на перебирання бібліотекою не властивих їй функцій контролера й розповсюджувача видавничої продукції, нікого не лякало порушення Закону України "Про авторське право та суміжні права" й фактичне вимагання від наших періодичних видань знехтувати наявними у них договорами з видавцями й передплатниками. Нікого не турбувала фактична відсутність розмежування функцій НБУВ як депозитарію наукової інформації, тобто установи, до якої ця інформація передається на збереження, і розповсюджувача її на безоплатній основі: передання на збереження установа-видавець здійснює добровільно і за власної ініціативи, а умови безоплатного розповсюдження контенту повинні бути чітко визначені в угоді між видавцем і розповсюджувачем, а також передбачені у відповідних угодах з авторами.

Науково-видавнича рада не завізувала перший варіант порядку, одержала негативний висновок щодо окремих положень порядку від Центру інтелектуальної власності та передачі технологій НАН України, подала до керів-

ництва доповідні з цього приводу, але не змогла переконати нікого в повній неможливості запровадження вказаних новацій. Тож на розгляд і візування другу версію порядку вже не отримала... Вочевидь, ми мали радіти з того, що у другій, затвердженій, версії порядку був врахований пункт, на якому Я.С. Яцків наполягав як на конче необхідному у разі прийняття цього порядку: щодо відтермінування викладення електронних версій у відкритий доступ та передання електронних версій до НБУВ на підставі угод. Текст відповідної угоди було терміново одразу після впровадження цього порядку розроблено працівниками групи науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України.

Журнали, що не надають потрібної довідки, повинні бути вилучені з переліку. Прагнучи хоч якось захистити академічну періодику, НВР НАН України наприкінці 2008 року надає до ВАК вичерпний перелік періодичних видань, якими опікуються установи Академії, з поясненням, що це видання високого наукового рівня, з належним порядком рецензування і відповідною до чинних стандартів підготовкою. Отримуємо на це усне повідомлення чиновників із ВАК, що академічні видання викинуть з переліку останніми.

Вражені новим порядком журнали не поспішають нести електронні версії до НБУВ, і щоби змусити їх до цього ВАК видає наказ від 24.01.2009 року № 29 "Про формування нового Переліку наукових фахових видань", тобто про здійснення перереєстрації усіх наукових періодичних видань, які бажають бути фаховими, придатними для опублікування результатів дисертаційних досліджень. Для перереєстрації журнал повинен подати до ВАК багато різноманітних документів: від завіреної ксерокопії свідоцтва про державну реєстрацію до реєстру розсилки та довідки з НБУВ про внесення електронної копії видання на зберігання.

Таким чином, у випадку зволікання з перереєстрацією видання під загрозою опиняються аспіранти, докторанти і діяльність спеціалізованих вчених рад. Редколегії та редакції журналів загнані у глухий кут.

Науково-видавнича рада НАН України звертається до керівництва Академії, наполягаючи на необхідності внесення змін до вимог до наукових фахових видань. Питання жваво обговорюють на засіданні Президії НАН України та доручають НВР НАН України подати до ВАК України офіційне клопотання щодо необхідності перегляду вимог до наукових фахових видань із конкретними пропозиціями щодо змін.

Мушу зазначити, що це був перший і останній раз, коли НАН України одержала від ВАК України відповідь на звернення. Листом від 14.05.2009 за підписом голови ВАК акад. НАН України В.Ф. Мачуліна нам повідомили, що зміни до регуляторного акта можуть бути внесені лише на підставі моніторингу наслідків його впровадження і лише наступного календарного року. У разі наявності відповідних звернень громадськості ВАК обіцяв врахувати недоліки і внести відповідні зміни. Тоді НВР НАН України просила голів редакційних колегій наукових періодичних видань Академії висловити свою позицію щодо означених питань. Однак ми одержали лише один

необхідний лист по суті питання: від головного редактора журналу "Вестник зоологии" чл.-кор. НАН України І.А. Акімова. Він пропонував не навантажувати одночасно працівників редакцій і НБУВ, а вдатися до компромісного варіанта: для внесення до переліку фахових видань періодичне видання повинно мати свій сайт зі змістом і рефератами статей, а також, за бажанням, повними текстами поточних або минулорічних випусків у відкритому або платному доступі. Редакція має інформувати НБУВ про наявність такого сайта та зміни його розташування. НБУВ мусить дати посилання на цей сайт на своїх сторінках і може розміщувати видання, що не мають власних сайтів, на серверах бібліотеки безоплатно або за помірну плату.

"Поодинокі наші журнали не зможуть протистояти цьому наказові", — зазначав чл.-кор. НАН України І.А. Акімов наприкінці листа і був абсолютно правий. Не одержавши негативної реакції (окрім реакції НВР) на впровадження наказу, ВАК, як і треба було очікувати, не порушив питання про внесення змін до нього на початку 2010 року.

Натомість 7 травня 2010 року наказом № 278 "Про затвердження Порядку внесення друкованих та електронних наукових видань до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних робіт" ВАК повністю скасував згадані вище накази № 30 і 149 і остаточно формалізував вимоги до наукової періодики.

А 9 грудня 2010 року Президент України підписав Указ № 1085/2010 "Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади" з рішенням ліквідувати Вищу атестаційну комісію України, поклавши її функції на Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Що це нам дало? Короткий перепочинок.

2011 року відбувається друга наша конференція "Наукова періодика: традиції та інновації", і ми обговорюємо важливі питання: на часі спроби входження до світових реферативних і наукометричних баз, а ми загрузили у паперах для ВАК і стандарті ДСТУ ГОСТ 7.1:2006, не призначеному для оформлення пристатейних посилань і невідповідному до жодних світових вимог. Експерти наукометричної бази *Scopus* на семінарі радять нам друкувати два переліки пристатейних посилань: для ВАК і для баз. Про це я і доповідала вам у червні 2011 року, після чого ми ухвалили звернутись до ДАК з клопотанням щодо заміни вимог до наукових фахових видань у частині оформлення пристатейних списків.

За дорученням голови НВР НАН України акад. НАН України Я.С. Яцківа і за допомогою юристів-фахівців наша методична група підготувала відповідне обґрунтоване клопотання на ім'я директора ДАК МОН України В.Д. Бондаренка, але відповіді ми не одержали.

Протягом 2011 року новостворений Департамент атестації кадрів при МОН України затверджує положення про атестаційну комісію та про спеціалізовану вчену раду, а також запроваджує новий перелік наукових спеціальностей. Його я коментувати не буду..

2012 року настає черга наукових періодичних видань.

Коли я готувала цей виступ, то казала колегам, що маю лише один варіант назви до нього: "Полегшало нашій матері: вчора не говорила, а сьогодні й не дихає".

Невдовзі з'ясувалось, що ДАК готує новий перелік вимог і пропонує його до розгляду. На початку 2012 року з ним працювали фахівці з НаУКМА, потім проект порядку та їх зауваження надійшли до НАН України. Проект на трьох сторінках містить ще більше важко виконуваних і значною мірою безглузких вимог, уперше з'являється ідея щоп'ятирічної перереєстрації видання у переліку. Складається враження, що працівники ДАК прагнуть понад усе виправдати власне існування та гранично загальмувати процес наукової комунікації в державі.

НВР НАН України готує свої зауваження і пропозиції та одержує запрошення на засідання Громадської ради при Державному агентстві з питань науки, інновацій та інформатизації України з цього питання. Головував радою на той час М.В. Стріха, засідання відбулось 14 березня 2012 року. Голова НВР НАН України акад. Я.С. Яцків і я, тоді учений секретар НВР, доповіли присутнім про стан справ з українською науковою періодикою, про вади й недоліки чинних і запропонованих вимог до фахових видань та запропонували взагалі скасувати перелік фахових видань як явище, натомість визначивши чіткі параметри того, якими повинні бути видання, опублікування результатів у яких може бути врахованим для здобуття наукового ступеня. Прикро, але після мого виступу один з наших академіків, головний редактор журналу, здивовано питав: чи я впевнена, що між вимогами ДАК і входженням до наукометричних баз є зв'язок?

Нашу ґрунтовну статтю з цього приводу надрукував "Вісник НАН України".

Десь за місяць був підготовлений протокол засідання Громадської ради, підсумки та пропозиції якого з нашого питання було офіційним листом направлено голові Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України акад. НАН України В.П. Семиноженку.

Відповіді не було, як не було враховане й жодне з наших зауважень, і 17 жовтня 2012 року ми отримали сумнозвісний наказ № 1111 "Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України". Ви його прекрасно знаєте, нагадувати не буду. Скажу тільки, що мусила одного разу, спілкуючись з представниками *Scopus* перекладати їм англійською цей наказ, щоби пояснити, чому ми не можемо задовольнити простих вимог наукометричних баз. Більше я їх не бачила.

З приводу цього наказу НВР НАН України звернулася до керівництва Академії та ініціювала офіційне звернення до Міністра освіти і науки України Д.В. Табачника стосовно необхідності перегляду цього наказу. Яким був результат — можу не казати? Щоразу на підставі резолюції нашої конференції НАН України звертається до МОН України (за різних міністрів) з клопотанням щодо унормування вимог до наукових періодичних видань (якщо скасувати Перелік неможливо), доводячи, що це необхідно для припинення маргіналізації вітчизняної науки. Результат завжди

однаковий, на офіційні звернення ми не отримуємо навіть чемної апаратної відповіді "ні про що".

За слушної нагоди я спитала тоді нового Міністра освіти і науки України С.М. Квіта, чи не планує він осучаснити вимоги до наукових періодичних видань і почула у відповідь, що наш перелік є анахронічним радянським спадком.

4 грудня 2015 р. відбувся семінар "Наукометричні бази даних як інструментарій реалізації наукового та науково-технічного потенціалу в контексті інтеграції до Європейського наукового простору", який проводили Міністерство освіти і науки України та Національна академія наук України спільно з консорціумом *e-VERUM* за сприяння компанії *Thomson Reuters*.

Під час цього семінару таке саме питання я поставила заступникові Міністра освіти М.В. Стрісі. І він також висловив впевненість, що осучаснення вимог до періодики саме на часі.

25 березня 2016 року відбулось спільне засідання Президії НАН України та МОН України, і М.В. Стріха доповідав про необхідність удосконалення вимог до наукових фахових видань України та підвищення рівня українських наукових видань вцілому. Під час виступу він схвалив новий ресурс "Український науковий журнал", створений добре вам відомою ініціативною групою з представників НАН України та НаУКМА. І визнав його ефективним джерелом необхідної довідкової інформації про вітчизняні наукові періодичні видання. Водночас він наголосив, що дія Порядку не поширюється на видання всієї української наукової періодики — МОН України формує Порядок виключно для опублікування основних наукових результатів дисертацій та наукових праць здобувачами наукових ступенів і вчених звань. Як на мене, це смішно.

Що ж далі? Тепер у МОН України створений і обговорюється проект документа під назвою "Порядок формування, класифікації та моніторингу Переліку наукових фахових видань України". Всі новації цитувати не буду, але вимоги надавати "підтверджуючий документ про включення наукового видання до міжнародних наукометричних баз даних або міжнародних каталогів" та "рецензії на статті з останнього випуску" там є.

Тож якщо не розпочнемо активно боротись зараз, то невдовзі будемо збирати відбитки пальців авторів.

З огляду на викладене пропоную, як і щороку, включити до резолюції нашої конференції пункт про звернення до НВР НАН України з метою надання обґрунтованого клопотання від НАН України до МОН України щодо необхідності скасування Переліку наукових фахових видань. Вивільнені від нескінченного приймання заяв працівники ДАК України могли б здійснювати моніторинг наукової періодики і за його результатами визначати придатність для захистів кваліфікаційних робіт опублікованих здобувачами праць. Для здійснення моніторингу наукових фахових видань достатньо двох ресурсів: "Український науковий журнал" (<http://usj.org.ua/>) та "Наукова періодика України" (<http://www.irbis-nbuv.gov.ua>), де є вся необхідна інформація. Тоді можна обійтись взагалі без подання купи паперів до МОН (які регулярно губляться після

подання або надходять до експертних рад на розгляд із кількомісячним запізненням, через що видання не встигають вчасно поновити "фаховість"). Зрештою, маємо нового Міністра і надію, що нас почують.

У звернення до Міністра освіти і науки України групою науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України увійшли такі пропозиції:

1. Відмовитись від практики формування Переліку наукових фахових видань як переліку назв, укладеного на підставі подання документів.

2. Запровадити таке ранжування наявних наукових періодичних видань: I група видань — видання, включені до *Web of Science* (як *Core Collection*, так і *SCI*) і *Scopus*;

II група видань — видання, що долучились до системи користування цифровими ідентифікаторами об'єкта *DOI* і включені до інших міжнародних наукометричних та/або реферативних баз;

III група видань — видання, що мають актуально наповнюваний веб-ресурс, побудований відповідно до міжнародних вимог, міжнародний склад редакційної колегії (ради), входять до вітчизняних агрегаторів "Джерело", "Україніка наукова", "Наукова періодика України";

IV група видань — усі решта періодичні наукові видання.

Для захисту кваліфікаційних робіт і під час атестації наукових і науково-педагогічних працівників як наукові статті можуть бути враховані лише публікації у виданнях першої, другої та третьої груп. Публікації у виданнях четвертої групи обліковуються як апробації (виступи на конференціях, тези виступів тощо).

3. Зобов'язати здобувачів наукових ступенів і звань, а також наукових працівників, які проходять атестацію, надавати до спеціалізованої вченої ради (вченої, науково-технічної ради наукової установи) разом з переліком опублікованих робіт відомості щодо входження відповідних журналів до наукометричних та/або реферативних баз і адреси їхніх веб-ресурсів у мережі Інтернет (за необхідності секретар чи уповноважений працівник відповідної ради наукової установи або експертної ради ДАК МОН України може перевірити надані відомості безпосередньо на ресурсі видання, а також за допомогою довідкових ресурсів "Український науковий журнал" (<http://usj.org.ua/>), створення якого підтримано МОН України та НАН України, і "Наукова періодика України" (<http://www.irbis-nbuv.gov.ua>), яким опікується Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського.

При цьому видання першої та другої груп також обов'язково повинні входити і до якогось зі вказаних вітчизняних агрегаторів наукової інформації; 2) запровадження цифрових ідентифікаторів об'єкта *DOI* означає наявність актуальних електронних веб-ресурсів з англійською мовою, повними мета-даними англійською мовою усіх публікацій щонайменше за три роки, з пристатейними переліками посилань, укладеними відповідно до міжнародних вимог; прозору політику щодо рецензування і дотримання вимог авторського права; входження до відкритого міжнародного агрегатора

наукової інформації. Для видань, що входять до *Web of Science* і *Scopus*, є обов'язковою наявність кодів *DOI*.

Прошу також донести до головних редакторів і членів редакційних колегій наукових періодичних видань, директорів наукових установ, членів учених рад необхідну інформацію: надмірна формалізація у сфері підготовки і випуску наукової періодики призводить лише до ускладнення роботи редакційної колегії та редакції. Побічним результатом такої формалізації є знецінення вартості наукового результату, падіння престижу наукової праці, профанація наукового пошуку. Друкувати будь-що, щоб "набити" необхідну для атестації кількість публікацій, і будь-де, аби воно мало всі довідки, — це не завдання науковця. Це шлях до цілковитої деградації.

Багато хто з очільників і членів редколегій є водночас експертами ДАК. Маючи обґрунтовану консолідовану позицію, вони можуть зараз досягти потрібного — скасувати Перелік наукових фахових видань чи бодай змінити вимоги до них так, щоб вони не заважали працювати і долучатись до світових агрегаторів наукової видавничої продукції, наукового знання.

Сподіваюсь, за вашої дієвої участі ця доповідь стане останнім описом пекельних кіл української наукової періодики.

Radchenko A.I.

OCCAM'S BLADE: HOW TO SAVE THE NATIONAL SCIENTIFIC PERIODICALS

A history of the transformation requirements of periodicals that can be included in the list of scientific professional publications from 1999 until now is given. The role of the National Academy of Sciences of Ukraine and Scientific Publishing Council of National Academy of Sciences of Ukraine in changing these requirements is described. The necessity for modernizing the requirements of national periodicals evaluation criteria by conforming to the requirements imposed by the leading scientometric databases is justified. A use ranking of Ukrainian scientific journals according to their representation in scientometric and reference databases is given.

Key words: scientific periodical, scientometric base for scientific professional publications.